

MAONI ANDISHI KATIKA USAHIHISHAJI WA INSHA ZA WANAFUNZI

Jackline Njeri Murimi

murimijackline@gmail.com

Utangulizi

Miongoni mwa hatua muhimu katika ufundishaji ni ile ya usahihihishaji ambayo hutokea pindi tu wanafunzi wanapokamilisha kufanya zoezi, jaribio au mtihani. Ni umuhimu huu ndio unaowapelekea Musau na Chacha (2001) kusisitiza imakinifu wa mwalimu anaposahihisha ili asije akavuruga jitihada nzuri ya ufundishaji wake. Katika usahihihishaji wowote, utuzaji hutolewa kama namna ya kuonyesha uamuzi wa mwalimu kuhusiana na kazi ya mwanafunzi. Richard (1971) anasema kuwa, uamuzi huu unaweza kuwasilishwa kupitia kwa tarakimu, herufi au maoni andishi na maoni ya mdomo yaliyoteuliwa kwa makini. Maoni haya hutolewa kuhusiana na udhaifu au ubora wa kazi ya mwanafunzi. Katika kazi hii nimejaribu kuangazia maswala yafuatayo:

- *Historia fupi ya Maoni Andishi*
- *Aina za Maoni katika Ufunzaji*
- *Utoaji wa Maoni Andishi*
- *Umuhimu wa Maoni Andishi*

Historia Fupi ya Maoni Andishi

Historia ya utoaji wa maoni andishi uliopo sasa ilikita mizizi tangu mwishoni mwa karne ya 19 kule Marekani. Kwa mujibu wa James (1999), katika kipindi hiki, kujua kusoma na kuandika kulichukuliwa kama kigezo cha msingi kwa kila aliyetaka kujiendeleza kimaisha. Isitoshe, James (1999) anadai kuwa uandishi wa insha ulitumiwa kuwachuja wanafunzi waliotarajiwa kujiunga na shule za upili na hata vyuo vikuu. Mwamko huu wa kujua kusoma na hata kuandika ulipelekea kupatikana kwa idadi kubwa sana ya wanafunzi waliojifunza uandishi wa insha hali ambayo iliathiri kwa kiasi kikubwa utoaji wa maoni andishi.

Walimu waliozidiwa na kazi walianza kutoa maoni andishi mafupi katika kukabiliana na idadi kubwa ya wanafunzi. Hali kadhalika James (1999) katika makala yake moja anamnukuu Spear (1992) akitoa ushauri kuwa ilifaa kuundwe mikakati ambayo ingefanya utoaji wa maoni andishi katika insha uwe wa kuvutia na kutochukua muda mwingi. Hali hii imeendelea mpaka hivi leo na kama wanavyodahili Keifer na Neufeld (2002), walimu wamejipata katika hali tatanishi inayohitaji kukata hukumu wanapotoa maoni katika kazi za wanafunzi huku wakitajia wawe wasaidizi wao.

Raimes (1983), Robert n.w (1989) wanasikitikia hali iliyoko wakati huu ya utoaji wa maoni andishi. Kwa mtazamo wao, walimu wengi huiga walimu wao walivyotoa maoni pale walipokuwa shuleni. Kama wanavyotufahamisha, walimu hawa wa zamani waliegemea mwelekeo wa kijadi ambao ulikuwa finyu kwani uliendeleza hali ya utoaji maoni andishi pasipo kujali hisia za wanafunzi. Vengadasamy (2002) anakiri kuwa matokeo ya utafiti mwingi yalithibitisha matumizi mengi ya mwelekeo huo wa kijadi. Aidha anafafanua kuwa, nyakati hizo walimu waliathirika hata waliposahihisha na kutoa maoni andishi kwa kazi za wanafunzi wa lugha ya kwanza. Isitoshe, Vengadasamy anauona mtazamo huu kama uliopotwa na wakati

na hivyo anatoa ushauri kuwa ni wajibu wa kila mwalimu kubuni mbinu mpya na kuwa na utu anapoteua maneno ya kuandika ili kuleta athari chanya katika kazi ya mwanafunzi.

Aina za Maoni Andishi katika Ufunzaji

Ili kuelewa barabara maoni andishi ya walimu ni vyema kuyalinganisha na aina nyingine za maoni katika ufunzaji. James (1999) anaorodhesha aina tatu za maoni. Mojawapo ya maoni ni ile ya matamshi ya moja kwa moja kutoka kwa mwalimu hadi kwa mwanafunzi. Aina hii ya maoni yaweza kutolewa kwa mwanafunzi ofisini akiwa na mwalimu au darasani akiwa na wengine.

Aina ya pili ya maoni ni ile ya baina ya wanafunzi katika makundi. Katika makundi haya, Raimés (1983) anafafanua kuwa wanafunzi hupewa mwongozo wa kurejelea katika kutathmini kazi za wenzao. Mwongozo huu unapaswa kuwa na maagizo maalumu na yanayoeleweka moja kwa moja na wanafunzi kuhusu kile wanachotarajiwa kuchunguza katika insha husika. James (1999) anadai kuwa wanafunzi hufaidika sana katika kuchangiana maoni wanapohusika katika kurekebisha insha zao.

Aina ya tatu ya maoni ni ile ya utoaji wa maoni andishi kama yalivyoshughulikiwa katika utafiti wa James (1999). Maoni haya kutoka kwa walimu hurejelea maneno, ishara andishi, maswali ya kuchochea, maoni andishi pembeni mwa insha, maoni andishi mwishoni mwa insha na maoni andishi yanayochambua ile insha hata ikiwa yameandikwa katika ukurasa tofauti na ile insha mradi tu yanairejelea. Aina hii ya tatu ndio inayoafikiana na maoni tunayoshughulikia katika makala hii.

Mbali na aina hizi tatu zilizoorodheshwa na James (1999), Raimés (1983) anazungumzia aina nyingine ya utoaji wa maoni. Katika aina hii, mwanafunzi huhusishwa katika kusahihisha insha yake yeye mwenyewe na kuikosoa. Raimés anafafanua kuwa baada ya mwanafunzi kuiandika insha, mwalimu humshauri kuiweka mbali kwa muda wa siku au juma moja na kisha kumpa jukumu la kuihakiki mwenyewe. Mwalimu hutoa mwongozo wa kumwelekeza mwanafunzi ili apate kuichanganua kazi yake na kuirekebisha inavyostahili. Mwanafunzi hutarajiwa kuandika maoni kuhusiana na kazi yake.

Utoaji wa Maoni Andishi

Utoaji wa maoni andishi katika insha ni suala gumu na lenye kuwatatanisha walimu wa tajriba na viwango mbalimbali. Walimu wanaofunza insha hutumia muda wao mwingi katika kusoma na kisha kutoa maoni andishi kwa insha za wanafunzi. Kauli hii imethibitishwa na tafiti za James (1999) na Keifer na Neufield (2002) ambapo baadaye wametoa ushauri kwa walimu kuwa wanapaswa kutia bidii kukabiliana na ugumu huu kwa kuwa makini sana pale wanapoandika maoni katika kazi za wanafunzi.

Robert, n.w (1989) wamedahili kuwa, walimu wengi wa jadi walijibiidisha kutoa alama na kisha maoni mafupi mno kwenye insha za wanafunzi. Madai haya yamelingana na yale ambayo yametolewa na White (1998) kuwa mengi ya yale walimu hufanya wanaposahihisha yana ugiligili mwingi mbali na kutoeleweka. Pia, amedai kuwa walimu wengi hujaribu kuiga mfano wa usahihishaji kutoka kwa walimu wao pale walipokuwa shuleni na hata vyiuni. Tatizo hapa ni kwamba walimu hao wao vile vile hawakuwa na mwongozo madhubuti wa kukabiliana na kazi za wanafunzi. Hii ina maana kuwa mfano waliouiga haukuweza kuwapa mwelekeo ufaao katika kutoa maoni andishi.

Raimés (1983) ametoa kauli kuwa mwalimu anayejishughulisha na usahihishaji wa insha za wanafunzi anapaswa kutafakari kwa kina kabla ya kutoa alama au maoni yoyote. Kwanza, anafaa kujiweka katika nafasi ya mwanafunzi na badala ya kuihakiki ile kazi, atoe ushauri ambao utamwelekeza mwanafunzi katika kuuboresha uandishi wake wa insha. Ushauri mwingi umetolewa kuhusu utoaji wa maoni andishi katika insha. Kwa mtazamo wa wataalamu kama vile Raimés (1983), White (1998), James (1999) na

Vengadasamy (2002), maoni andishi marefu, ya kina na yenye kutoa maelezo kamili kuhusu insha ya mwanafunzi yametambuliwa kuwa na manufaa zaidi yakilinganishwa na maoni andishi mafupi, finyu, yasiyoonyesha wazi nguvu au udhaifu wa insha za wanafunzi.

Raimes (1983) anasisitiza kuwa maoni andishi mafupi kama vile 'rudia' hayaelezei lolote muhimu. Badala yake anashauri utoaji wa maoni ya kina ambayo yanalenga stadi au sehemu maalumu ya insha pamoja na kutoa mwelekeo ufaao ambao mwanafunzi anaweza akaufuata hatua kwa hatua. Barbara (1993) na White (1998) wametoa onyo zaidi kwa walimu ambao hupenda kutoa maoni andishi yenye kinaya na ukali mwingi. Aidha, Barbara (1993) amefafanua kuwa, aina hii ya maoni yaweza kuvuruga hisia za mwanafunzi na kumpelekea kuhusisha maoni yale na hali ya mwalimu kutompenda badala ya kuona upungufu katika kazi yake.

Goscik (2004) amesema kuwa katika kufanya marekebisho mengi katika maandishi ya wanafunzi, walimu huonekana kama ambao wanaonyesha mintazuko baina ya kilichofikiwa na uandishi husika ilikilinganishwa na vile ilivyotakiwa kuwa. Vivyo hivyo aina hii ya usahihishaji huelekea kuonyesha wanafunzi kuwa ajenda ya walimu ni muhimu kuliko ile ya wanafunzi, kuwa yale aliyoandika mwanafunzi yana umuhimu mdogo ikilinganishwa na matarajio ya mwalimu kuhusu lile ambalo wangaliandika. Mara wanafunzi wanapopata mtazamo huu tofauti pia huweza kubadilisha lengo lao la uandishi ili lioane na matazamio ya mwalimu. Hivyo basi, badala ya kuthibiti uandishi wao, wanafunzi hulazimika kukubali mamlaka ya mwalimu na kubakia wakibahatisha kuhusu lile wanaloweza au wasiloweza kuandika.

Mwanafunzi aliyefikia hali kama hii ya utatanishi iliyoelezewa naye Goscik (2004) hupoteza uthibiti wa uandishi wake aking'ang'ania kugundua yale anayotaka mwalimu. Vivyo hivyo, wanafunzi wengi huamua kujaza mapengo yaliyoonyeshwa na mwalimu ili kumfurahisha mwalimu na wala siyo kuboresha uandishi wao. Kwa kufanya hivi, ustadi wa mwanafunzi unaweza kudidimia katika kuandika insha. Pia, haifai mwalimu kumshurutisha mwanafunzi na maoni andishi kama: 'ondoa haya,' Haya hayafai' badala yake amwelekeze kwa maswali kama vile: 'Haya yana umuhimu upi?' au 'Kuna uhusiano gani kuhusu uliyoandika na mada hii?'. Maswali kama haya humchochea mwanafunzi ili awazie zaidi kuhusu yale aliyoandika na kumbidiisha kuimarisha mawazo yake ili yakubalike kwenye insha husika.

Sommer (1982) amenukuliwa na Brady (1998) akitoa ushauri kwa walimu kuwa, badala ya maoni andishi kila baada ya sentensi, ni vyema kusoma insha nzima na kisha kumwelekeza mwanafunzi kwa kutumia maswali elekezi kama maoni ili kudhihirisha mahali palipotatanishi, kulenga mahali palipopotoka kimantiki, kuonyesha alipopotoka kimaelezo na kadhalika. Brady ametoa ushauri wa utoaji wa maoni andishi ya kina yenye aya kadhaa ambapo mwalimu atahitajika kuanza kwa kusifu alipoboea mwanafunzi kisha atoe mapendekezo ya kumboresha mwanafunzi wake. Vivyo hivyo, mwalimu anafaa kuepuka maoni andishi yoyote yanayoweza kuleta utatanishi kwa wanafunzi.

Barbara (1993) amesisitiza umuhimu wa mwalimu kuwaelezea wanafunzi wake mapema kuhusu jinsi anavyosahihisha insha zao bila kusahau kuwaelezea umuhimu wa maoni andishi mbalimbali anayotoa kwao. Kwa kufanya hivi, mwalimu atakuwa amezuia hali ya wanafunzi kutomwelewa na hata kutofurahia au kuridhika na maoni andishi anayowapa. Pollard (202) amedhihirisha hofu kuwa usahihishaji na utuzaji usipoendeshwa vizuri, unaweza kuzua hofu na mashaka katika uhusiano wa walimu na wanafunzi wao. Kwa walimu wengi, udumishaji wa uhusiano mwema kati yao na wanafunzi ni jambo wanalolidhamini mno. Walimu wengi hata hivyo huegemea mno katika kudumisha uhusiano mwema na wanafunzi wao kwa kutoa maoni andishi yanayowafurahisha.

Ushauri wa Barbara (1993) ni kuwa ni vyema mwalimu kuhakikisha kuwa maoni andishi aliyoyatoa yanaenda sambamba na alama za viwango mbalimbali kama vile A, B na kadhalika ikiwa atazitumia. Msisitizo wa maoni andishi kuandamana na alama za viwango zinazotolewa unajitokeza vyema katika mwongozo wa KNEC wa usahihishaji wa Karatasi ya Kwanza ambao huwaelekeza watahini katika kutuza

insha za watahiniwa. Maelekezo kutoka mwongozo wa KNEC (2005) wa kusahihisha insha yanamwelekeza mtahini asome insha yote ili aweze kukadiria viwango mbalimbali vilivyopendekezwa. Hata hivyo, maelekezo haya yanaeleweka tu vyema na walimu wanaohusika katika kusahihisha mtihamu wa kitaifa wa Kiswahili, karatasi ya Kwanza, katika kidato cha nne nchini Kenya.

Kama mwalimu wa Kiswahili, nina tajriba inayoniwezesha kufahamu kuwa aghalabu walimu wa Kiswahili kwa ujumla, yaani wanaosahihisha na wasiosahihisha mtihamu wa kitaifa wa Kiswahili Karatasi ya Kwanza hupendelea kutuza insha kwa kutumia herufi au alama tu. Kama anavyosema Abuyeka (2007), tatizo hapa ni kuwa utuzaji kwa kutumia alama au herufi bila maelezo yoyote huwa umefunika na kuficha maelezo mengi sana kuhusiana na uandishi wa insha ya mwanafunzi. Ni vyema mwalimu kumwelekeza na kumfahamisha mwanafunzi kuhusu maana ya gredi alizopewa, jambo ambalo litatimilika tu kupitia matumizi ya maoni andishi katika usahihishaji.

Gocsik(2004) amedahli kuwa walimu aghalabu huyagawanya maoni andishi katika kategoria mbili. Mwanzo ni kategoria ya maoni andishi yanayotolewa pembeni mwa insha na pili ni yale yanayotolewa kimuhtasari mwishoni mwa insha. Aidha, walimu hutoa maoni andishi tofauti katika sehemu tofauti kwenye insha za wanafunzi. Mengine huwa ni yenye kukosoa, au maswali ya kuelekeza huku mengine yakisifia mawazo fulani yakiandikwa pembeni mwa insha.

Kwa mujibu wa Vengadasamy (2002) utoaji wa maoni andishi mengi katika insha za wanafunzi haufai kwani mwanafunzi anaweza kuyapuuzilia mbali kwa kuchoshwa nayo. Aidha Wanatabia wameshauri kwamba utoaji wa maoni nadishi unapaswa kuwa wa mara moja pindi mwanafunzi anapoonyesha udhibiti na uimarikaji katika kazi yake. Hata hivyo, Barbara (1993) amependekeza matumizi ya maoni andishi chanya zaidi ya yale hasi ili kuwatia motisha wanafunzi. Isitoshe, amesisitiza umuhimu wa mwalimu kutambua bidii yoyote ya mwanafunzi katika uandishi wake wa insha hata iwe ndogo kiasi gani.

Kwa mujibu wa Norman (1967); Igaga (1990); Mangal (2002) na Child (2004), umotishaji wa utunzaji unaotokea baada ya kipindi fulani na bila ya kutarajiwa una manufaa kuliko ule unaotokea kwa njia ya mfululizo. Aidha, tabia inayochochewa na umotishaji wa aina hii imesemekana na wataalamu hawa kuwa hudumu zaidi ikilinganishwa na ile ya umotishaji wa mfululizo unaotarajiwa na mtendaji. Ni kutokana na misimamo hii ambapo walimu wa Kiswahili katika shule za upili wametahadharishwa na wanaelimu kuwa makini katika kutoa maoni andishi wanaposahihisha insha za wanafunzi wao kwa kuzingatia athari zinazoletewa na viwango mbalimbali vya utokeaji wa umotishaji.

Uhakiki wa maoni ya wataalamu mbalimbali umedhihirisha kuwa si vyema kwa wanafunzi kuweza kutabiri yale atakayoandika mwalimu kama maoni andishi kwani hawatakuwa na ari ya kuimarisha utendaji wao kutokana na hali ya ukinaifu. Yaani, mwalimu anahitaji kuwa mbunifu katika kuteua maoni andishi anayotoa anaposahihisha ili ushauri wake upate kuwachochea wanafunzi katika kutia bidii mbali na kujenga tabia chanya itakayodumu katika uandishi wao wa insha.

Mtindo wa pili na tatu wa kuandika maoni kila baada ya aya na baada ya insha yote kwa ujumla ndio umependekezwa na wataalamu wengi. Vengadasamy (2002) amesisitiza mtindo huu baaada ya matokeo ya utafiti alioufanya kwa kudai kuwa mtindo huu wa pili na wa tatu hutoa nafasi bora ya mwanafunzi kudurusu kazi yake kwa kurejelea mawazo yaliyokamilika kama yanayojitokeza katika kila aya na insha. Katika kiwango cha maoni kila baada ya sentensi, mawazo huvunjwawunjwa kwa kuvuruga mpangilio wa ruwaza ya wanafunzi katika kuidurusu kazi yake.

Raimes (1983), White (1998) na Vengadasamy (2002) wametahadharisha mwalimu kuwa makini anapoteua maoni ya kuandika. Wataalamu hawa wamependekeza kuwa mwalimu hapaswi kutumia maneno yanayomshurutisha mwanafunzi kuandika yale ayatakayo yeye mwalimu ila maoni yake yanapaswa kumwelekeza mwanafunzi katika kuwa mbunifu na kujieleza kwa kuzingatia mada husika. Hapa ningependa kuisitiza kuwa, matokeo ya utafiti mwingi uliowahi kufanywa yamedhihirisha kuwa

mwanafunzi aliyelekezwa na kupewa uhuru wa kuvumbua na kubuni mambo huwa na uwezo mkubwa sana wa kujifunza tofauti na yule anayedhibitiwa kila mara na mwalimu wake.

Matokeo ya tafiti nyingi pia yamedhihirisha kuwa walimu wanapaswa kuepukana sana na matumizi ya wino mwekundu pale wanaposahihisha. White (1998) amedokeza kuwa matumizi ya wino mwekundu huwasilisha dhana ya dkubwa aliyoitenda mwanafunzi kwa njia ya makosa aliyofanya katika uandishi wake wa insha. Aidha anasema kuwa wino mwekundu huonyesha maumivu anayopata mwalimu kutokana na kulazimika kusahihisha insha ile ya mwanafunzi iliyojaa makosa. Robert n.w (1989) wamesisitiza matumizi haba ya wino mwekundu kwa kupendekeza matumizi ya wino wa kijani kibichi, au kalamu ya mkaa pembeni mwa karatasi. Aidha wamependekeza matumizi ya kalamu ya mkaa zaidi kutokana na uwezekano wa kufuta yaliyoandikwa ikiwa mwalimu atabadili fikra zake kuhusu kazi ile. White (1998) na Vengadasamy (2002) wameonya dhidi ya walimu kukimbilia kushika kalamu ya wino wa rangi nyekundu mkononi kila wanapotaka kuisoam kazi ya mwanafunzi. Badala yake, wantoa ushuru kuwa ni vyema kwa mwalimu kuipitia kazi ile kwanza ndipo aanze kuandiak maoni pale anaporudia kuisoma mara ya pili.

Dhima ya Maoni Andishi

Wataalamu tofauti taofauti wameeleza umuhimu unaotekelezwa na maoni andishi katika usahihishaji. Jones na Bray (1986) wanakariri umuhimu wa tathmini zote anazofanyiwa mwanafunzi kuandamana na maoni andishi kutoka kwa mwalimu ili kumpa mwanafunzi udadisi wa kibinafsi, Vengadasmy (2002) amedahili umuhimu wa maoni andishi anayotoa mwalimu anaposahihisha insha katika kumwelekeza mwanafunzi anapotaka kudurusu kazi yake. Aidha, amefafanua kuwa maoni andishi humbainishia mwanafunzi alipoboea au alipopungukiwa hivyo kumpa mwelekeo anaostahili kufuata katika kudurusu kazi yake. Hivyo basi, maono andishi humpa mwanafunzi fursa ya kuichanganua kazi yake kwa kuchukua nafasi ya dira imwongozayo kuepuka yasiyostahili huku akidumisha yanayostahili kwenye uandishi wake.

Kwa mujibu wa Roberts n.w (1989), utoaji wa maoni andishi ya kina hudhihirisha uhusiano wa moja kwa moja kati ya mwalimu na mwanafunzi. Huku akielezea hoja hii, Mangal (2002) amekariri jinsi uteuzi muafaka wa maneno ya maoni andishi anayotoa mwalimu husaidia kummotisha mwanafunzi katika kuboresha kazi yake kwa kuona kuwa anathaminiwa. Vile vile, maoni andishi hutoa habari muhimu ambazo huonyesha hatua alizopiga mwanafunzi katika uandishi wake wa insha.

Vengadasmy (2002) amesema kuwa, katika hali ambayo hakuna mawasiliano ya ana kwa ana kati ya mwalimu na mwanafunzi, maoni andishi yanaweza kutekeleza wajibu wa kutoa ushuru kuhusu kazi husika ya mwanafunzi. Mwalimu hupata fursa ya kujieleza huku mwanafunzi akinufaika kutokana na maelezo hayo. Kwa ujumla hivyo basi, maoni andishi yana umuhimu mkubwa katika uandishi wa insha kwani hutekeleza wajibu wa mawasiliano kutoka kwa mwalimu hadi kwa mwanafunzi.

Hitimisho

Maandishi yaliyohakikiwa katika makala hii yamedhihirisha kuwa, utuzaji kwa maoni andishi ni muhimu sana katika usahihishaji wa kazi za wanafunzi. Pia imebainika kuwa ni muhimu kwa mwalimu kuzingatia athari za maoni andishi anayotoa kwa wanafunzi ambao ndio wahasiriwa wakuu wa shughuli hii nzima. Isitoshe, ni vyema mwalimu kufahamu mahali na namna ya kutoa maoni andishi kwenye kazi ya mwanafunzi katika kupata matokeo ya kumjenga mwanafunzi huyo. Maoni andishi yaliyotolewa vyema kama inavyostahili ni kiungo muhimu sana katika kuboresha ubunifu na uandishi wa kazi ya mwanafunzi.

MAREJELEO

Abuyeka, F.M (2007). Tofauti za kijinsia katika utendaji kwenye insha-bunifu kwa wanafunzi wa kidato cha tatu katika shule za sekondari wilaya ya Kakamega, Kenya Unpublished thesis. MMUST

Barbara,G.D.(1993). *Tools for Teaching*. San Franscisco: Jossy-Bass Publishers

Igaga,J.M (1990). *General Educational Psychology*. Eldoret: Kwala Educational Publishers.

Jones, L na Bray, E (1986). *Assessment; From Principals to Action*. Hong Kong : Mackmillan Educational Ltd.

Mangal,S.K.(2003). *Advanced Educational Psychology*. New Delhi: Prentice Hall of India, Private Ltd

Pollard, A. (2002). *Reflective Teaching*. London: Continuum

Raimes, A (1983). *Techniques in Teaching & Writing*. Oxford University Press

Robert,P; Judith, A & John, F (1989). *The Effective Teaching of English*. England: Audison Wesley Longman Ltd.

White, E. (1998). *Teaching & Assessing Writing*. Second Edition. Portland: Calendar Islands Publishers Ltd.

<http://www.ib.umi.com/dissertation/preview.7/7/2006>

www.melta.org/My/et/2002wp/htm/6/9/2006.

[http:// wac.cotostate.edu/aw/articles/Kiefer neufield 2002. htm/mt.6/9/2006](http://wac.cotostate.edu/aw/articles/Kiefer%20neufield%202002.htm/mt.6/9/2006)

<http://www.dartmouth.edu/writing/materials/faculty/methods/responding.shtml.1/20/2009>

<http://www.as.wvu.edu/-/response.html.1/20/2009>

[http://www.as.wvu.edu/-/1 brady/response.html.1/20/2009](http://www.as.wvu.edu/-/1brady/response.html.1/20/2009)